

Hişlet Ve Armuğan-ı Hişlet Adlı Eseri Hakkında¹

About Hişlet And His Book Titled Armuğan-ı Hişlet

Doç. Dr. Ersin TERES
ersinteres11@gmail.com, İstanbul / TÜRKİYE

Filiz TOPÇU
topcufiliz2005@hotmail.com, İstanbul / TÜRKİYE

ÖZET

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Türkistan'da yaşamış olan Hişlet, çok yönlü bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair olmasının yanı sıra mütefekkir, mütercim, antoloji yazarı, nâsir ve hattat olarak da değişik kaynaklarda zikredilmiştir. Döneminde şairliğinin yanında yaptığı sadeleştirme ve tercüme faaliyetleri ile de ön plana çıkmış, Türkistan'ın önemli şair ve mütefekkirlerinden biri olan Sıdkî Handeylikî ile birlikte antoloji tarzında eserler hazırlamıştır. Yaşadığı dönemde çok fazla değeri anlaşılamayan şairlerden biridir. 20. yüzyılda ortaya çıkan Ceditçilik hareketinden sonra namı iyice kaybolan Hişlet, kendini marangozluk ve imaret işlerine vermiş, hayatının geri kalanını bu şekilde geçirmeyi tercih etmiştir. Şiirleri bestelenen, antolojileri beğenilen Hişlet'in Arap ve Fars edebiyatından çocuklara yönelik rivayet ve masalları derleyerek tercüme ettiği de bilinmektedir. Bu derlemeleri daha sonra bir mecmuada toplamıştır. Faal bir şahıs olan Hişlet'in yayıncılık işleri ile de uğraştığı kaydedilmiştir. Bu makalede son dönem Çağatay-Özbek edebiyatı şairlerinden Hişlet ve onun Armuğan-ı Hişlet adlı eseri üzerinde duracağız. Öncelikli olarak Hişlet'in hayatı hakkında bilgi verecek, eserini tanıttık ve eserin dil özelliklerini ele alacağız.

Anahtar Sözcükler: Armuğan-ı Hişlet, Çağatay-Özbek Edebiyatı, Hişlet.

ABSTRACT

Hislet, who lived in the late 19th century and early 20th century in Turkestan, is a multi-faceted personality. Besides being a poet, he was also mentioned in several sources as a thinker, translator, anthology writer, editor and calligrapher. He came to the fore with his poetry as well as simplification and translation works in his era, and he produced anthology works with Sıdkî Handeylikî, one of the important poets and thinkers of Turkestan. He is one of the poets who were not appreciated while he lived. Hislet, who lost his fame after the Jadidism movement which emerged in the 20th century, dedicated himself to carpentry and construction works, and chose live like that in the rest of his life. Hislet, whose poems have been composed and his anthologies were liked, is also known with his translations of tales and stories he collected from Arab and Fars literature for children. These collected works were then gathered in a journal. It was reported that Hislet, who was an active personality, also worked on publishing works. In this article, we will discuss Hislet, one of the poets of the recent Chagatai-Uzbek literature, and his work titled Armugan-i Hislet. Primarily, we will provide information about the life of Hislet, introduce his work and will discuss language properties of his work.

Keywords: Armuğan-ı Hişlet, Chagatai-Uzbek Literature, Hişlet.

1.GİRİŞ

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Türkistan'da yaşamış olan Hişlet'in asıl adı Haybatullah Hoca Ârif'dir (ÖMA 9, 2005: 427).² 10 Mayıs 1880 tarihinde Taşkent'te doğmuştur. İlköğretimini tamamladıktan sonra 16-17 yaşlarında Taşkent'in Kökeltaş, Hoca Ahrar ve Kesek Korgan medreselerinde eğitim görmüş, buralarda aldığı eğitimle Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir. Azerbaycan, Özbek, Türk, Arap ve Fars edebiyatlarına merak salmış, Ali Şîr Nevâyî gibi Doğu Türkçesinin üstatlarının eserlerini mütalaa etmiştir. Hişlet'in edebiyat yolundaki üstatlarından biri de Kerimbek Şerifbek oğlu Kemî³ olmuştur. Kemî ona üstatlık yapmış ve onun edebi açıdan gelişmesine

¹ Bu makale Doç. Dr. Ersin TERES danışmanlığında hazırlanan "Hişlet'in Armuğan-ı Hişlet Adlı Eseri (1-122. Sayfalar Arası)" başlıklı tezden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Vahitâm Gafur ve Askarcan Hüseyin'in hazırlamış oldukları *Uygur Klasik Edebiyatı* adlı eserde Hişlet'in bir Uygur Türk lirik şairi olduğu, Kaşgar'da doğduğu ve tam adının Seyyid Ârif Hoca İşân Şası-Hislet olduğu ifade edilmiştir. Bkz. A. B. İltebir, "Hişlet", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 51.

³ Kerimbek Şerifbek oğlu Kemî, 19 ve 20. Yüzyılların önemli Çağatay-Özbek edebiyatı şairlerindedir. Hişlet'in şiir dünyasının oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Hişlet'e yol göstermiş, kılavuzluk etmiştir.

yardımcı olmuştur. Dönemin Hokand muhitine dahil önemli şairlerinden Mukîmî, Arazî, Esîrî, Yusuf Seyrâmî, Vaslî Semerkandî ile de iyi ilişkiler kuran Hışlet, kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Hokand edebi muhitinde kendine bir yer bulabilmiştir.

Dönemin edebî muhit içinde Hışlet'in en önemli destekçilerinden biri de Türkistan'ın meşhur şair ve mütefekkirlerinden olan Sıdkî Handeylikî¹ olmuştur. Hışlet ile Handeylikî *Armugan-ı Hışlet*, *Hidāye-i Hışlet*, *Sevğat-ı Hışlet*, *Tuhfe-i Hışlet* gibi beyazları (antolojileri) birlikte neşretmişlerdir. Bunun yanında Hışlet'in *Armugan-ı Hışlet* adlı antolojisinde Sıdkî'nin Şevân mahlası ile kaleme almış olduğu şiir ve hicivleri de yer almaktadır. Hışlet'in, bu antolojilerde Ali Şîr Nevâyî ve Zahîrî'd-dîn Muhammed Bâbü'r'ün etkisiyle yazmış olduğu lirik, felsefî ve dinî içeriğe sahip pek çok şiiri bulunmaktadır. Hışlet'in birçok gazeli Molla Toyçı Taşmuhammedov ve Hamrakul Kârî gibi sanatkârlar tarafından bestelenip icra edilmiştir.

Hışlet'ten günümüze kalan edebî mirasının bir kısmını da tercümeleyerek meydana getirmektedir. Genceli Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, Firdevsî'nin *Şehnâmesi*, Ubeyd Zekânî'nin *Muşuk ve Sıçkan* gibi eserlerini Farsça'dan tercüme etmiştir (ÖSA 12, 1979: 316; Topçu, 2014: 19). Yine Arap ve Fars edebiyatından çocuklara yönelik rivayet ve masalları derleyerek manzum olarak tercüme ettiği bilinmektedir. Bu tercümleri *Nûn ve Helvâ* adını verdiği bir mecmuada toplamıştır. Bu mecmua içerisinde yer alan *Bahse-i Muş-Gürbe* "Sıçan ile Kedinin Mücadelesi" adlı fabl günümüze kadar ulaşmıştır. Hışlet'in tercümelerinin yanında sadeleştirme faaliyetlerinde de bulunduğu bilinmektedir. Sadeleştirdiği eserler arasında Ali Şîr Nevâyî'nin *Leylâ vü Mecnûn* ve *Ferhâd u Şîrîn* mesnevileri de bulunmaktadır (Atacan, 1914-1915: 3-5).

Hışlet'in bir başka yönü de yayıncılığıdır. Yoğun bir şekilde yayıncılık yaptığı bilinmektedir. Yayıncılık faaliyetleri sırasında *Armugan-ı Hışlet*, *Hidāye-i Hışlet*, *Beyâz-ı Yengi*, *Savğat-ı Hışlet*, *Tuhfe-i Hışlet* gibi beyazları "antoloji" derlemiştir. Bu beyazlarda "antoloji", Nevâyî etkisi büyük ölçüde hissedilmektedir. İçindeki birçok gazelin bestelendiği bu beyazların içerisinde Hışlet dışında birçok şairin gazel ve muhammeslerine de yer verilmiştir.

Hışlet, 20. yüzyılın başlarında cereyan eden Ceditçilik hareketi içinde yer almış, fakat bu dönemde ön plana çıkamamıştır. 1917 yılından sonra edebiyat ve sanatla meşgul olmaya devam etse de bu ilgi bu yoğun bir şekilde olmamıştır. Bu dönemde daha çok güncel konularda gazel ve muhammesler kaleme almıştır. Hayatının sonuna doğru gençliğinde öğrendiği marangozluk mesleğine dönen Hışlet, 1940 yılına kadar imaret işleri ile daha çok meşgul olarak hayatını devam ettirmiştir. 8 Haziran 1945 tarihinde vefat etmiştir. Son dönem Çağatay ve Özbek edebiyatına katkılarından dolayı Taşkent'teki sokaklardan birine onun adı verilmiştir.

Hışlet, Çağatay-Özbek edebiyatının son döneminde önemli işlere imza atmıştır. Hazırladığı antolojilerde neşrettiği eserler sanatsallığı ile insanı duygulandıran, heyecanlandıran aynı zamanda dönemin ruhunu yansıtan lirik eserler olup dil, felsefe, din ve fikri açıdan kaydadeğerdir. Hışlet, hazırladığı antolojilerdeki şiirleri özenle seçmiş, okuyucunun zevkine göre derin fikirlerle tertip edilen sanatsal yapıya sahip olan şiirleri eserine almıştır. Hatta bazı şairler Hışlet'in ricasına uygun olarak şiirlerini bu yapıya uygun olarak kaleme almışlardır. Bu şiirler "bî-dil okumaları" adı altında şairler tarafından şiir meclislerinde okunmuş, bir kısmı da icra edilmek üzere bestelenmiştir (Atacan, 1914-1915: 3-5).

2. ARMUGAN-I HİŞLET HAKKINDA

Çağatay-Özbek edebiyatının son dönem temsilcilerinden olan Hışlet, *Armugan-ı Hışlet* adlı eserini 1910-1914 yılları arasında aynı medresede okuduğu Türkistan'ın meşhur şair ve mütefekkirlerinden olan Sıdkî Handeylikî ile birlikte neşretmiştir. *Armugan-ı Hışlet*, birçok şairin şiirlerinin toplandığı klasik doğu edebiyatının bir derleme çeşidi olan beyazdır. "Ak, yumurta akı, beyazlık; yumuşak; müsveddenin temize çekilmesi, beyaz kağıt, yazılmamış kağıt, boş defter, kullanılmamış basılı evrak

¹. 20. yüzyılın başında yaşamış, Türkistan'ın meşhur şair, mütefekkir, mütercim ve eğitimcisidir. Şevket, Şevân ve Sıdkî mahlaslarıyla şiirler yazmıştır. Döneminde Hışlet'in en önemli destekçilerinden biri olmuştur.

cildi, basit bir şiir defteri, not defteri; çiçek” gibi anlamlara gelen “beyaz” sözcüğü Arap yarımadası, Orta Asya ve İran’da tanınmış şairlerin seçme şiirlerinden meydana gelen şiir derlemeleridir (Bk. Steingass, 1892 [rep. 1998]: 213; Şemseddin Sami, 1901 [Yavuzarslan, 2015: 128]; Kızıltunç, 2009: 1867-1868). Beyazlar, antoloji, şiir mecmuaları ve tezkirelerle benzerlik gösterebilir de yapı ve içerik bakımından farklıdır. Beyazlarda sadece seçilmiş olan şiirlere yer verilir ve bu şiirin yazarının ismi eserin sonunda veya içindeki bölümünde belirtilir. Beyazların ilk örneği Arap şairi Ebu Temmâm tarafından verilmiştir (Kızıltunç, 2009: 1870). 15. yüzyıldan itibaren İran, Orta Asya, Afganistan ve Hindistan gibi bölgelerde yoğun olarak kullanılan beyazlar 17. yüzyıla kadar Fars ve Tacik şairlerin şiirlerinden oluşurken sonraları Çağatay, Azerbaycan ve Anadolu şairlerinin şiirlerine de yer vermeye başlanmıştır. Beyazcılık en parlak dönemini 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış, özellikle divanı bulunmayan ve mahalli düzeyde kalmış şairlerin günümüze ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır (Kızıltunç, 2009: 1874).

20. yüzyıldan itibaren yayıncılık imkanları gelişmiş ve beyazların daha özel amaçlarla ve daha özel konularda hazırlanması olanağı ortaya çıkmıştır. Bunun en tipik örneklerinden biri *Armugan-ı Hışlet*’tir. Eser, Hâfız Molla Toyçı Taşmuhammedov’un repertuarındaki şiirlerden dizilmiştir (ÖET, 1978: 37). Bu açıdan bakıldığında eserin bir şarkı mecmuası olduğu düşünülebilir. Eserde yer alan başlıklar ise bestelerin adı olmalıdır. 239 sayfadan meydana gelen *Armugan-ı Hışlet*, şikeste ta’lik (ta’lik kırması) yazı çeşidi kullanılarak yazılmıştır. Eserde klasik divan şiiri konuları haricinde vatan, millet, peygamber, kutsal mekanlar, ehl-i beyt sevgisi, hükümdara övgü ve öğüt gibi konularda lirik, felsefî, dini içerikli şiirlere yer verilmiştir. Eserdeki şairlerin birbirlerinin gazellerine muhammesler bağladıkları görülmektedir. Şiirlerin bir kısmında Ali Şîr Nevâyî ve Fuzûlî etkisi görülmekle birlikte, dönemin bir özelliği olarak Farsça şiirlere de yer verilmiştir. Şairler ayrıca eserde kendi meydana getirdikleri vezinleri tercih etmişlerdir (Topçu, 2014: 22).

Armugan-ı Hışlet, klasik şiir geleneğine uygun olarak besmele ile başlar, Allah’a hamd, dört halifeye, padişaha övgü ile devam eder. Farsça yazılmış birkaç beyittten sonra Çağatayca şiirler ile devam eder. Hem Çağatayca hem de Farsça şiirler birarada olduğundan eserde iki dillilik söz konusudur (Topçu, 2014: 22-23).

Armugan-ı Hışlet’te Şevket-i İskenderî, Miskîn-i Taşkendî, Mukîmî, Ekmel Han, Mevlavî Tecellî, Emîr Hâce, Hokandî, Mevlânâ Hilmî Semerkandî, Furkat, Hazînî, Hüveydâ, Lutfî, Emîr Nevâyî, Pîrimkârî Endicânî, Zevkî Efendi, Kemî gibi şairlerin şiirlerine verilmiştir (Topçu, 2014: 23).

3. ARMUGAN-I HİŞLET’İN DİL ÖZELLİKLERİ¹

Armugan-ı Hışlet, Ali Şîr Nevâyî ile klasik şeklini almış olan Çağatayca ile kaleme alınmıştır. János Eckmann’ın Çağatayca için yaptığı sınıflandırmaya göre *Armugan-ı Hışlet*, klasik sonrası dönem (1600-1921) metinleri arasında yer almaktadır. Bu dönem Çağataycanın gerileme dönemi olarak bilinir. Bu dönemde Nevâyî dilinden yavaş yavaş uzaklaşmış ve yeni unsurlar dile girmeye başlamıştır. Özbekçe mahalli unsurların bu dönemde yoğun bir şekilde dile girmeye başladığı görülmektedir. Yine Rus istilasının etkisiyle Rusça kelimelerin de dile girmeye başladığı bilinmektedir. *Armugan-ı Hışlet*, son dönem eserlerinden olmasına rağmen Özbekçenin ve Rusçanın etkisinde kalmamış bir eserdir. Eser, klasik Çağatay edebiyatı metinlerinin aratmayan özelliklere sahiptir. Eserde Nevâyî etkisi büyük ölçüde hissedilmektedir. Bunun yanında Özbekçe ve Azerbaycan Türkçesine birkaç sözcüğe rastlanmaktadır. Arapça ve Farsça sözcüklerin de bulunduğu eserde birkaç Moğolca sözcük de kaydedilmiştir.

Eserde dikkat çeken özelliklerden biri bazı Oğuzca unsurların bulunmasıdır. Örneğin ET *tüş-* “düşmek” fiili metinde kimi yerlerde *tüş-* “düşmek” (26/4), kimi yerlerde ise *düş-* “düşmek” (26/3) biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Yine *bol-* “olmak” (43/10, 119/2) fiilinin kimi yerlerde *ol-* “olmak”

¹. Metinden verilen örneklerde Filiz Topçu’nun “Hışlet’in Armugan-ı Hışlet Adlı Eseri (1-121 Sayfalar Arası)” başlıklı tezindeki gazel ve beyit numaralarına gönderme yapılmıştır.

(65/1, 119/2) biçiminde geçtiği görülmektedir. ET *çok* “çok” sözcüğünün metinde *çoğ* “çok” (15/12) biçiminde geçmesi (*k > ħ* değişimi) de Batı Türkçesinin bir etkisi olarak görülebilir.

Metnin özelliklerinden bir diğeri de düzlük-yuvarlak uyumunun büyük ölçüde bozulmasıdır. Metinde düzlük-yuvarlaklık uyumunda tutarsızlıklar görülmektedir. Meselâ *yüzü* “yüzü” (71/16, 81/7) biçimi kimi yerlerde *yüzi* “yüzü” (29/4, 40/9) şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde kalınlık-incelik uyumunda da bozulmalar dikkati çekmektedir: *külbesiğa* (26/7), *hüşniñğa* (28/1), *öldürmağ* (47/16), *tökülğan* (110/3).

Çağatayca sözcüklerin imlâlarında da bazı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Meselâ aslî imlası Çağataycada *tofrağ* “toprak” (103/11) biçiminde olması gereken sözcük kimi yerlerde *tofrag* “toprak” (16/4, 92/7, 109/3) biçiminde, yine *yırağ* “uzak” (30/19, 70/4) biçiminde olması gereken sözcük *yırağ* “uzak” (65/2) biçiminde görülmektedir.

Metinde bir örnekte söziçinde -g- > -y- değişimine rastlanmıştır. *eglen*- “gecikmek, oyalanmak” fiili *eylen*- “gecikmek, oyalanmak” (27/4, 62/10) biçiminde kaydedilmiştir.

Metindeki farklı niteliklerden biri de bitişik yazılması gereken bazı eklerin ayrı yazılmış olmasıdır. Bunun tam tersi durum da söz konusudur. Yani ayrı yazılması gereken ekler metin içinde bazen bitişik olarak yazılmıştır (bk. 26/5, 42/4). Ayrıca ayrı yazılması gereken bağlaçların da bitişik yazıldığı örnekler bulunmaktadır. Örneğin *heç-kim* “hiçkimse” (18/6) biçimi.

Bir değişik durum da ilgi durum ekiyle ilgili olarak görülmektedir. *-nlñ* biçiminde olması gereken bu ek metinde kimi yerlerde Özbekçenin ağızlarında olduğu gibi *-nl* biçiminde görülmüştür.

Metinde Azerbaycan Türkçesinin etkisine az da olsa rastlanmaktadır. Meselâ teklik 1. şahıs zamirinin yönelme durum eki almış biçimi metin boyunca *maña* “bana” biçiminde yer alırken bir yerde *meñe* “bana” (25/2) biçiminde geçmiştir. Yine *tartarem* (58/4) gibi biçimlerde de Azerbaycan Türkçesinin etkisi görülmektedir.

KAYNAKÇA

ATACAN, U. (1914-1915). Tuhfe-i Hışlet, Taşkent.

İLTEBİR, A. B. (2004). “Hışlet”, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, c. 5: 51, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

KIZILTUNÇ, R. (2009). “Klasik Doğu Edebiyatlarında Bir Derleme Olarak Beyaz ve Beyaz Geleneği”, Turkish Studies, c. 4, sy. 8: 1866-189, Erzincan.

Özbekistan Edebiyat Tarihi. (1978). “Beyaz”, c. 4: 37, Özbekistan SSR FEN Neşriyatı, Taşkent.

Özbekistan Millî Ansiklopedisi (ÖMA). 2005. c. 9: 427, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent.

Özbek-Sovyet Ansiklopedisi (ÖSA). (1979). c. 12: 316, Taşkent.

STEINGASS, F. J. (1892 [rep. 1998]). A Comprehensive Persian-English Dictionary, Beirut.

ŞEMSEDDİN S. (2015). Kâmûs-ı Türkî, (haz. Paşa Yavuzaraslan), 2. bsk., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOPÇU, F. (2014). “Hışlet’in Armuğan-ı Hışlet Adlı Eseri (1-121 Sayfalar Arası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.